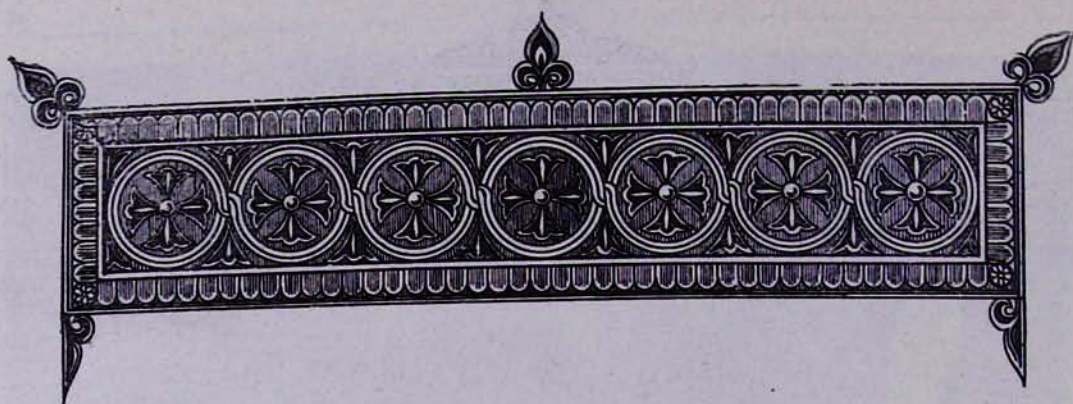

Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ

Ս. ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏ (1101—1173)

Ն ա խ ա բ ա ն

Այս տարի, օգոստոսի 18-ին, լրանում է
ս. Ներսես Ծնորհալու մահվան 800-ամյակը:

Հիշարժան այս հոբելյանի առթիվ գրած
1973 թվականի հունվար 16 թվակիր աըր-
բատառ իր կոնդակում Հայոց Հայրապետը,
նշելով ԺԲ դարում հայ եկեղեցու տարե-
գրության և ընդհանրապես մեր մշակույթի
պատմության մեջ եռամեծ վարդապետի և
սուրբ Հայրապետի պատմական դերն ու
տեղը, գրում էր. «Առանց Ներսես Ծնորհա-
լու լուսաշող ներկայության, պիտի մերկա-
նար Կիլիկյան ԺԲ դարը իր փառքից և պի-
տի անէւանար մի անկրկնելի, շողարձակ
բարձունք մեր մշակույթի պատմության հո-
րիզոնից: Երանաշնորհ ս. Ծնորհալին
փառավորվել է անցյալում և փառավորվե-
լու է միշտ, իբրև բոլոր ժամանակների պար-
ծանք ամենայն հայոց»¹:

Հայրապետական սույն կոնդակը միաժա-
մանակ 1973 թվականը հայտարարելով հո-
բելյանական տարի, հրահանգում էր մեծա-
շուք հանդիսություններով, գրական-գիտա-
կան ուսումնասիրություններով ոգեկոչել
պաշտելի անունը, խնկելի հիշատակն ու
մատենագրական փառավոր վաստակը մե-
ծագործ Հայրապետի Հայոց:

Մայր Աթոռում, Ն. Ս. Օծության բարձր
հովանավորության ներքո, կազմվել է հո-
բելյանական հանձնաժողով, որի պարտա-
կանությունն է եկեղեցական ու հոբելյանա-

կան հանդիսությունների կազմակերպումն
ու անցկացումը ս. Էջմիածնում:

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիա-
ծին» ամսագիրը ս. Ներսես Ծնորհալու հի-
շատակին, կյանքին ու գործունեությանը
նվիրելու է բացառիկ ու բովանդակալից հո-
բելյանական մի համար, որի աշխատակցու-
թյանն են հրավիրված մեր բարձրաստիճան
հոգևորականներն ու մտավորականները:

Մայր Աթոռի՝ Հայաստանայց եկեղեցու
Միջեկեղեցական հարաբերությունների բա-
ժինը օտար չեզվով հրատարակության է
պատրաստում ս. Ներսես Ծնորհալու կյան-
քին ու գործին նվիրված մի ուսումնասիրու-
թյուն՝ քույր եկեղեցիներին ծանոթացնելու
համար հայ եկեղեցու մեծ վարդապետի ու
Հայրապետի վաստակը:

ԺԱ դարում սելջուկ թուրքերի հարվածնե-
րի տակ բուն Հայաստանում միմյանց ետևից
կործանվում են հայկական իշխանություն-
ները:

Հույները տիրում են Վասպուրականին և
Անիի թագավորությանը:

Ցրվում է հայությունը՝ «գորս ոչ սուր սա-
տակեաց, ցրուեցան զօրէն աստեղաց մոլո-
րական կոչեցելոց»²:

«Ո՛հ, քանի՜ դառն է պատմութիւնս... և
ողբոց արժանի...» ոչ մի օր «կամ միոյ
ժամանակի հանդիպեցաք անդորրութեան...
աշխարհ ամենայն ի խաղաղութեան բնակէ,

¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1973, հունվար, էջ 4:

² Պատմութիւն Արիստակէայ վարդապետի Լաւ-
տիվարտոյ, Թիֆլիս, 1912, Ա, էջ 2:

իսկ մեք գերիք, կալանաւորք, սրակոտորք, լընչից կողոպտած տնաւորք, անթագաւոր, անիշխան, անտերունչ, ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ...»³:

Հունաց կայսրը «ընդ կողմանս աշխարհին [հայոց] զօրս առաքէ, ասպատակ արձակէ, պատուէր տայ մեծասաստ հրամանաւ՝ մի՛ ողորմիլ ծերոյն և մի՛ երիտասարդին, մի՛ տղային և մի՛ հասակաւ կատարելոյն, մի՛ առն և մի՛ կնոջ և մի՛ ամենեկին ամենայն հասակի»⁴:

Կայսերական հրամանով ասպատակվում և քանդվում են հայկական 12 գավառներ և ավար են գնում «տանն Յունաց... այսու ձեռնարկութեամբ քանդեալ ապականէ գաւառս երկոտասան... յորս էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի ու բազում արտասուաց արժանի, քանզի բարձրաձեղուն ասպարանք արքունական տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախիւք և հնարագիտութեամբ ճարտարաց ի սքանչանս տեսողաց և ի վայելս ուրախութեան բնակողացն շինեալ էին, հրաշքեացք անկեալ կործանեցան և որք ճոցին տեսարքն՝ առ նմին սրակոտորք»⁵:

Հայրենասեր պատմիչը սրտի աննկարագրելի մորմոքով է գրում, որ սելջուկյան և հունական ասպատակությունների պատճառով «մարդաբնակ աշխարհն հայոց թափուր ի բնակչաց»... և ամեն ինչ հայ ժողովրդի համար «յուրս փոխեցաւ... և եհաս կատարած կենաց տանն հայոց» (Ժ 51):

Արիստակես Լաստիվեցին իր պատմությունը հասցրել է մինչև 1072 թվականը, Ալիաալանի մահը:

Ս. Ներսէս Շնորհալու կյանքն ու գործունեությունը

ԺԱ դարում, երբ բուն Հայաստանում սելջուկյան արշավանքների և հունական ասպատակությունների պատճառով մի մեծ ու մուսլ խավար իջել էր մեր հոգևոր ու մտավոր կյանքի վրա, հալածանքներից և արշավանքներից թշված ու հեռացած բուն հայաստանցի հայ իշխաններ՝ իրենց մարդկանցով և ժողովրդական բազմություններ դիմում էին դեպի Արևմուտք և տուն-տեղ լինում Փոքր Ասիայում, Կիլիկիայում, Տավրոսյան լեռների վրա, Միջագետքում, Ասորիքում և «եփրատացոց» աշխարհում՝ Եփրատ գետից արևմուտք:

Հայ գաղթական իշխաններից շատերն իրենց նոր բնակավայրերում, շրջապատված անհամեմատ ուժեղ թշնամիներով, կազմում

էին անկախ կամ կիսանկախ փոքր իշխանություններ և իրենց անկախությունը՝ պահում՝ հերոսական պայքար մղելով հույների, թուրքերի, մավրքների և խաչակիր կաթոլիկ իշխանների դեմ:

Ահա այսպիսի վտարանդի իշխաններից մեկն է եղել նաև Ներսէս Շնորհալու՝ պապը՝ Ապիրատ անունով պահլավունի իշխանը, Գրիգոր Մագիստրոս գիտնական ու հայրենասեր իշխանի չորրորդ դստեր ամուսինը: Շնորհալու և՛ պապը, և՛ հայրը կոչվել են Ապիրատ:

Շնորհալու հայրը՝ պահլավունի Ապիրատ իշխանը, տերն էր Ծովք դղյակի, Տյուք գավառում, Պեհեսնիի մոտ, Այնթապից դեպի հյուսիս-արևմուտք, Մարաշից դեպի արևելք, Սև լեռան շղթայի ճյուղերից մեկի մեջ, մի բրգաձև քարածալու և քարակարկատ գագաթի վրա, ամեն կողմից սեպացած, ինչպես նշում են Հ. Ղ. Ալիշանը⁶ ու Բարգեճ ծ. վրդ. Կյուլեսերյանը⁷: Ահա Ծովք դղյակում 1101 թվականին ծնվում է ապագա Ներսէս Շնորհալին:

Պահլավունի իշխանները համարվում են, ըստ պատմական տվյալների, ս. Գրիգոր Լուսավորչի տոհմից: Շնորհալին ուրեմն սերում է պահլավունիների տոհմից:

Ե դարից հետո պահլավունիները դարձյալ մեծ դեր են կատարում իրենց հայրենակներ ու մշակութային գործունեությամբ մանավանդ բագրատունիների օրով:

ԺԱ դարի սկզբներից այս տոհմից նշանավոր են հանդիսանում Վասակ իշխանը՝ Գրիգոր Մագիստրոսի հայրը, Վասակի եղբայրը՝ Անիմոս հայոց սպարապետ Վահրամ Պահլավունին, միջնադարի մեր պատմության տաղանդավոր գինվորական դեմքերից մեկը, և ապա նույն ինքը Գրիգոր Մագիստրոսը, որը նույն հաջողությամբ գործածել է և՛ սուրը, և՛ գրիչը:

Գրիգոր Մագիստրոս իշխանի որդին էր Վահրամ իշխանը, ապագա Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսը, որը գահակալեց 1065—1105 թվականներին: Վկայասերի գահակալությամբ սկսվեց հայ եկեղեցու պատմության մեջ, շուրջ 150 տարի տևող պահլավունի կաթողիկոսների ժառանգական իշխանությունը հայրապետական գահի վրա, 1065—1221 թվականներին, մինչև Կոստանդին Ա Բարձրաբերդոյի օրը (1221—1267):

Ներսէս Շնորհալին ուրեմն Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսի քրոջ թոռն էր:

³ Անդ, ԺԷ, էջ 111:

⁴ Անդ, Բ, էջ 13:

⁵ Անդ, էջ 14:

⁶ Շնորհալի և պարագայ իր, Վենետիկ, 1873, էջ 96, 151, 189, 310:

⁷ Ծովք, Ծովք-Տյուք և Հոռոմ-Կլայ, Վիեննա, 1904, էջ 28, 71:

Վկայասերը մեր եկեղեցական պատմության և մշակույթի տարեգրության մեծագույն դեմքերից մեկն է, որով սկիզբ է առնում մեր արծաթե դարը: Նա կրթվեց և դաստիարակվեց իր գիտնական հոր խնամքի տակ և հանդիսացավ «այր քաջակիրթ, ամենայն հմտությամբ հետևեալ, և բովանդակ հասեալ ի վերայ Հին և Նոր կտակարանացն Աստուծոյ, որ ընդ իմաստասերն մատեր ի յամպիոն ի մէջ սրբոյն Սոփիի և խօսէր ընդ վարդապետացն Հոռոմոց և ի կարգի վարդապետացն էր յաղագս հայոց»⁸:

Վկայասերին համարել են եկեղեցական-կրթական հայրենամկեր իր գործունեության համար «երկրորդ Մեսրոպ»⁹, «սին հաստոյ Հայաստանեայց» և «պարիսպ սրբոց եկեղեցեաց Տանն Արևելից»¹⁰: Ընդհանուր հայրը հերոսաբար ընկավ թշնամիների դեմ իր դյակը պաշտպանելիս 1103 թվականին: Ապիրատը թողեց չորս գավակներ. Վասիլ, Գրիգոր, Ներսես և Ծահան:

Վկայասերն իր խնամքի տակ վերցրեց իր քրոջ թոռներին, մանավանդ Գրիգորին և Ներսեսին, և նրանց անհրաժեշտ կրթություն ջանքեց հետունի Կարմիր կամ Ծուղրի վանքում, ուր հաստատել էր հայրապետական իր Աթոռը և կտակեց, որ Գրիգորը, մինչ ալ 12 տարեկան, պատրաստվի ու դաստիարակվի որպես ապագա կաթողիկոս: Այդպես էլ եղավ:

Վկայասերը դրանով ապահովում էր հայ եկեղեցու և հայրապետական Աթոռի անկախությունն ու ինքնուրույնությունը բյուզանդական ոտնձգություններից: 1105 թվին Վկայասերը մահացավ: Գրիգորի և Ներսեսի կրթության խնամքը ստանձնեց Բարսեղ Ա Անեցի կաթողիկոսը, Վկայասերի մյուս քրոջ որդին:

1113 թվականին, Բարսեղ Անեցու մահից հետո, Ծուղրի Կարմիր վանքում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովը, օրինակաւորութուն տալով Վկայասերի կտակին, 20 տարեկան հասակում «հոգելից և բազմաշնորհ, բարձրահասակ և գեղեցկատեսիլ»¹¹ Գրիգորին՝ Ընդհանուր մեծ եղբորը, ընտրում է միաձայնությամբ կաթողիկոս Գրիգոր Գ Պահլավունի անունով: Գրիգոր Գ Պահլա-

վունին էլ արծաթե դարի մեր նշանավոր մատենագիրներից մեկն է:

Ընդհանուր հիմնական իր կրթությունը ստանում է Ծուղրի Կարմիր վանքում, Ստեփանոս Մանուկ կոչված գիտնական մեծ վարդապետի ձեռքի տակ, ուր և մնում է մինչև իր 17 տարեկան հասակը, երբ հայրապետական Աթոռը և վանական դպրոցը փոխադրվում են Ծովք:

Ընդհանուր ուսումնասիր լինելով, շատ է ցանկացել բարձրանալ իբրև գիտնական, բայց ժամանակի շփոթ կացությունը խանգարել է նրան հասնել իր նպատակին:

Այս մասին նա վշտով գրում է, որ իր ժամանակ չկային հայոց երթեմքի հռչակավոր վարդապետարանները, իրենց «ծովամատոյց փիլիսոփայիք»... որով ինքը

«Զի հրահանգաց վարժարանի

Չեմ տակաւին ներկուր բանի,

Յաթեանականն քաղաքի

Ջանձն իմաստիւք ոչ կրթեցի,

Ուր լըսարանն Պղատունի,

Եւ չափ ոտիւք Հոմերովնի,

Ուր ստորագողն Արիստոտէլ

Տասըն բանի գրողն էր...

Ուր հոյք ամէն հրեւտորի,

Ժողովարան ճարտասանի,

Ներ հըմտութիւն Բերականի...

Բայի քերումըն քերթողի...»¹²:

Արդարև, սելջուկյան արշավանքները քայքայել էին նաև բուն Հայաստանում մեր նշանավոր վանքերն ու վարդապետարանները: Ընդհանուր վշտով գրում է. «Ո՛ր մեր վարժարանք ի թագաւորական պատրաստեալ հրամանացն»¹³: Ազգային-քաղաքական իշխանության հետ վերացել էին մեր վանքերը և կրթության օջախները բուն Հայաստանում և մեր նշանավոր վարդապետներից շատերը, ինչպես Ստեփանոս Մանուկը, գաղթել էին Կիլիկիա, ուր նորաշեն վանքեր էին հիմնում և շարունակում իրենց կրթական-լուսավորական գործունեությունը:

Ծուղրի Կարմիր վանքը, սակայն, եղավ Ընդհանուր համար իր ցանկացած «Յիսուսական համալսարան», «երկրորդ Աթէնք», իսկ Հոմերունին, Արիստոտէլին, Պղատունին եկան փոխարինելու մեր եկեղեցու մեծ մատենագիրները, ժամանակի նշանավոր գիտնական հայ վարդապետները, որոնց թվում Գրիգոր Վկայասերը՝ իր թողած մատենագրական վաստակով, և Ստեփանոս Մանուկ

⁸ Մատթէոս Ուռհայեցի, Պատմութիւն..., Վաղարշապատ, 1898, էջ 220:

⁹ Ներսիսի Ընդհանուր, Բանք չափաւ, Վնենտիկ, 1830, էջ 546:

¹⁰ Մ. արքեպ. Օրմանյան, «Ազգապատում», Ա. Բեյրութ, 1959, էջ 1330:

¹¹ Մ. Ուռհայեցի, անդ, էջ 412:

¹² Ն. Ընդհանուր, անդ, էջ 496:

¹³ Ն. Ընդհանուր, Թուրք ընդհանրական, ի ս. էջ միածին, 1865, էջ 150:

վարդապետը իր կենդանի դասախոսություններով:

Շնորհալիմ օժտված է եղել աստվածատուր, բացառիկ ու բազմակողմանի շնորհներով և ինքնակրթությամբ դարձել լուսավոր մի ջան, որը ճառագել է միջնադարում և իր լույսերով ողողել գալիք դարերը հայ մշակույթի մինչև մեր օրերը: Նա ծավալել է եկեղեցական, մշակութային, մանկավարժական, հայրենասիրական բեղուն գործունեություն, ունեցել է անբասիր, հրեշտակային վարք և իրավամբ դասվել է հայ եկեղեցու և հայ մշակույթի մեծ երախտավորների և սրբերի շարքը:

Շնորհալու գիտնականության համբավը դուրս է եկել Կիլիկիայի սահմաններից: Նա, որպես իր ժամանակի եկեղեցու ամենագարգացած վարդապետ, արդարորեն վայելել է մեծ գիտնականի համբավ:

Լամբրոնացին գրում է.

«Հրոշակ յաշխարհ՝ այս հասանի,
Անուն յոյրտոս երկրի գովի,
Յայտնի իմաստն արտափայլի
Ախորժելի բանքն լրսի»¹⁴:

Կիրակոս Գանձակեցին վկայում է. «Այս Ներսէս առաւելեալ էր իմաստութեամբ քան զյոյովս ի ժամանակի անդ, ո՛չ միայն քան զվարդապետս հայոց, այլ և քան զՅունաց և զԱսորոց, այնքան՝ մինչ զի համբաւ իմաստութեանն նորա տարածեցաւ ամենայն ազգս»¹⁵:

Ասորիներն ու հույները ասում էին. «որպէս լուսաք և նոյնպէս տեսաք, զի նոր ոմն Գրիգոր աստուածաբան է յարուցեալ»¹⁶:

Իր կաթողիկոս եղբայրը զբաղվել է Շնորհալու կրթության և դաստիարակության հարցով: Ծովքում գրադարան է կազմել. և այնտեղ է հրավիրել ժամանակի աշխարհական և հոգևորական գիտնականներին.

«Զգիրըս ցըրուեալս ի մի ածեր,
Սոքօք զԱթոռն արմատացնէր»:

Նաև՝ «Կրթեր և զեղբայրն Ներսէս ի վարժումն իմաստից յաստուածայնոց տառից և կարգէր նմա դաստիարակս արս գիտնականս, սուրբս և առաքինիս, որոյ ընկալեալ ի նոցանէ զսերմն բանին հարիւրաւոր որպէս երկիր արգաւանդ, պտղաբերէր... յո-

բունց ստաքինեաց և գիտնոց վեհագոյն»¹⁷:

Ծովքում Շնորհալիմ «միշտ ընթերցմամբ պարապէր» և ահա, շատ վաղ հասակում,

«Մինչև յարբունս հասուցեալ,
Եւ քահանայ ձեռամբ օծեալ»¹⁸:

Գրիգոր Պահլավունին շուտով Շնորհալուն կուսակրոն քահանա է ձեռնադրում և ի պատիվ Ներսէս Պարթևի՝ վերանվանում Ներսէս: Մինչև այժմ հայտնի չէ Շնորհալու մկրտության կամ աշխարհական անունը:

Շնորհալիմ 17 տարեկան հասակում Կարմիր վանքից տեղափոխվում է Ծովք, ուր անցնում են նրա երիտասարդական տարիները, ուր նա աճում է մտքով ու մարմնով և սկսում է ստեղծագործել: Ծովք դրսևում Շնորհալիմ «ոչ ունելով մարմնական ինչ հանգիստ, այլ անդադար ժուժկայութեամբ կրթութեան աղօթս, լընթերցումն Աստուածաշունչ տառից և միշտ և յարակալ ի նոյն բնությունն... Ուստի ընկալաւ զՇնորհս գիտութեան ի Հոգւոյն սրբոյ... մեկնէր զխորագոյն իմաստս բանից սրբոց Գրոց, որով հրաշանային ընդ քաջակորով իմաստութիւնն ու դասք ընտրելոց վարդապետացն որ զայնու ժամանակսն էին»¹⁹:

Հստ քանասերների 1121—1135 թվականներին Շնորհալու կյանքի ու գործունեության վրա իջել է «խորհրդավոր մի լույություն»²⁰: Այս տարիներին Շնորհալիմ զբաղվել է եկեղեցական-հայրենասիրական գործունեությամբ: Երկու եղբայրների ցանկությունն է եղել վերադառնալ Անի, հայրապետական Աթոռը փոխադրել բուն Հայաստան և աշխատել վերականգնել հայկական իշխանությունը Անիում: Բայց, ի վերջո, Անիում հայկական իշխանության վերականգնման և հայրապետական Աթոռը այնտեղ վերահաստատելու հույսերը ընդմիշտ խորտակվեցին, և երկու եղբայրները որոշեցին Աթոռը փոխադրել մի այլ ապահով տեղ՝ Հոռմկլա:

Հավանական է, որ 1121—1135 թվականներին Շնորհալիմ այցելած լինի Անի, ապա բուն Հայաստան²¹, այս հարցերով զբաղվելու և մոտիկից ծանոթանալու հայ ժողովրդի կյանքին ու դրությանը: Իր կաթողիկոսության տարիներին Շնորհալիմ միշտ սերտ կապ է պահպանել ազգային-եկեղեցական

¹⁷ Սոփերք հայկականք, Վենետիկ, ԺԴ, 1859, էջ 32—33:

¹⁸ Ն. Շնորհալի, Բանք չափաւ, էջ 558:

¹⁹ Սոփերք հայկականք, անդ, էջ 34—35:

²⁰ Գրիգոր Հակոբյան, Ներսէս Շնորհալի, Երևան, 1964, էջ 42—45:

²¹ Անդ, էջ 44—45:

¹⁴ Ներսէս Լամբրոնացի, Գովեստ ներքողական պատմագրական բանի յաղագս վարուց մեծի հայրապետին տեսուն Ներսիսի..., Ընդհանրական, անդ, էջ 474:

¹⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, Երևան, 1961, էջ 118:

¹⁶ Անդ:

բոլոր հարցերում բուն Հայաստանի նշանավոր վանքերի և արևելյան վարդապետների հետ:

Ընդհանրապես անձամբ թղթակցել է բուն Հայաստանի նշանավոր վանքերի վարդապետների հետ դավանական, եկեղեցական, ազգային ու հայրենասիրական, գրական ու գիտական բազում խնդիրների շուրջ: «Թուղթ վարդապետացն հայոց հիսուսային կողմանցն որ ի Հաղբատ և ի Սանահին»²² վերնագիրը կրող նամակում Ընդհանրապես աղվանքներ անվանում է «մայրաքաղաք» և մեծարանքով է խոսում Գրիգոր Տոտեռորու, Գևորգ վարդապետի, Խաչատուր Տառնեցու, Մխիթար Գոշի մասին, «աղօթս առնենք վասն երկար կենաց և խաղաղության ձերոյ»,—գրում է նա:

Ընդհանրապես 40 տարի որպես վարդապետ և եպիսկոպոս աշ բազմակն է հանդիսացել իր կաթողիկոս եղբոր, մինչև 1166 թվականը, երբ հաջորդել է նրան հայրապետական Աթոռի վրա: Ունեցել է ընտիր և գեղեցիկ ձեռագիր և իր գրություններից շատերը նույնիսկ ծերության օրերին ինքն է գրել ու նկարել: Ընդհանրապես արտագրած ձեռագրերից մի քանիսը հասել են մեզ. «ձեռաց երկուք վաստակեցաւ, գիրքս գրել միշտ ճշգնեցաւ» (Լամբրոնացի): «Գրել և շարժագրութիւն գրոյ, հրաշատեսակ և վայելուչ ի զանազան կերպս, որպէս աստուածային մատամբ շարժահիւսեալ... գիծք շնորհակիր և աստուածաներկ մատանցն, և բանք հոգեշարժք լեզուին արտաբերեալք ի յոգնահանմար մտացն, օտար և գեր ի վերոյ երևին մարմնականաց գիտութեանց և իրաց»²³:

Երկու եղբայրներ հայրապետական Աթոռը 1150 թվականին Մովսէս փոխադրում են Հոռմկլա՝ «ի գետապատ քարանձախ, ի յեփրատայ պարագրելի, ի մարդկանէ ոչ զարհուրի, զի է հնարից անշաղթելի, տեղ պատրաստեալ ապաւինի, սուրբ Աթոռոյս ըսքանչելի» (Ընդհանրապես, «Բան հաւատոյ», Յիշատակարան, էջ 242):

Հոռմկլայում 1173 թվականի օգոստոսի 13-ին, հիմնադրութի օրը, ծանորեն տկարացած վերջին ջերմախոց, մահանում է Ընդհանրապես 72 տարեկան հասակում և թաղվում Հոռմկլայում իր եղբոր գերեզմանի մոտ:

Այս պատճառով Ընդհանրապես կոչվում է նաև Կլայեցի:

Ընդհանրապես,—գրում է Արեղյանը,—«հայոց եկեղեցու մեծ հայրերից է, իսկապես բազմակողմանի, բնատուր ձիրքերով օժտը-

ված բանաստեղծ-երաժիշտ, շնորհալի մի անձ, ոչ միայն իր բազմազան գրական ընդունակությամբ, այլ նաև իր կյանքով: Ուստի և նրա անվան հետ անբաժանելի է մնացել Ընդհանրապես մականիքը: Նա շատ բեղմնավոր է եղել իր գրական վաստակով և առանձնապես իր չափածո թերթվածներով ու երգերով. դրանց համար էլ նա կոչվել է նաև երգող... Ծերության օրերին անգամ նա չի դադարել բանաստեղծելուց»²⁴:

Շուրջ 52 տարի (1121—1173), ավելի քան կես դար, անխափան և անխաղաղախ նվիրում եկեղեցուն, ժողովրդին և մեր դպրությանը:

Դժվար է Ընդհանրապես նախորդների, իր ժամանակակիցների և իր հետնորդների մեջ գտնել մեկը, որ իր նկարագրի բյուրեղային մաքրությամբ, իր առաքինազարդ վարքով, իր ծովամատուց գիտությամբ, աստվածատուր շնորհներով, քրիստոնեական իր հոգու քաղցրությամբ հավասարվեր նրան:

Ընդհանրապես հավատքով ու հայրենասիրությամբ լուսակերտված միաձույլ մի մեծություն էր: Անուշ ու անուրբ՝ ինչպես իր քնարը, հանդարտ՝ ինչպես իր նկարագիրը, վճիռ՝ ինչպես իր սիրտը, իր էության ցուլը, իր հոգու խաղաղության ծաղիկը:

Հիսուսանման ներդրամտություն, կրոնական հանդուրժողություն ու լայնասրտություն: Աստվածային ուրախությամբ բաբախող սիրտ, որը վատվելով ջերմացնում էր մեր եկեղեցին և ժողովուրդը պանդխտության մեջ:

Սրբության ու առաքինության դյուցազն... լուսեղեն հոգու մշտաժպիտ թրթռում և անվերապահ նվիրում: Լույսի երգիչ, որ իր թրթռումն սրտով ու քնքշանքով հանդիսացավ ջահակիրը հայ միջնադարյան վերածննդին:

Ս. Ներսես Ընդհանրապես և եկեղեցական միության հարցը

Ժամանակաշրջանը, ուր ապրում ենք, ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ հատկանշվում է էկումենիզմով և էկումենիկ շարժման աշխուժացումով:

Բառը և շարժումը շատ հին են:

Բոլոր այն ջանքերը, հանդիպումները, բանակցությունները, թղթակցությունները, որոնք դարերի ընթացքում կատարվեցին վերականգնելու համար Քրիստոսի սուրբ, առաքելական եկեղեցու ընդհանրականությունն ու մեկությունը, մտնում են էկումենիկ շարժման պատմության մեջ:

²² Ն. Ընդհանրապես, Ընդհանրական, էջ 426:

²³ Սուրբ հայկականք, անդ, էջ 35:

²⁴ Մանուկ Արեղյան, Երկեր, Դ, Երևան, 1970, էջ 104:

451 թվին գումարված Քաղկեդոնի ժողովը պատակտեց Քրիստոսի տիեզերական եկեղեցու ընդհանրականությունն ու միությունը, մեկությունը, և ստեղծվեցին քրիստոնեության ծոցում երկու մեծ եկեղեցական բաժանումներ կամ խմբավորումներ, քաղկեդոնական և հակաքաղկեդոնական, կամ այսօրվա ավելի մեղմ արտահայտությամբ, քաղկեդոնական և ոչ քաղկեդոնական եկեղեցիներ:

Քաղկեդոնական եկեղեցիների խմբավորման մեջ են մտնում կաթոլիկ, բողոք օրթոդոքս, նաև ռուսական եկեղեցիները:

Ոչ քաղկեդոնական եկեղեցիներն են հայ, եթովպական, դպտական, ասորի և հնդկ մալաբար եկեղեցիները:

Հայ եկեղեցին մինչև ս. Ներսես Շնորհալի իր ետին ուներ մանավանդ հույների հետ միջեկեղեցական հարաբերությունների 700 տարվա փշոտ, ցավալի և բուռն պայքարի պատմություն:

Հայ եկեղեցու, նրա մեծ դավանաբանների և հայրապետների համար քաղկեդոնի դեմ է դարի կեսերից մղված դավանաբանական պայքարը, որի պատմությամբ հարուստ է մեր մատենագրությունն ու մշակույթի տարեգրությունը, «մաքառման, ազգային պայքարի մի գործ էր ոչ միայն ի պաշտպանություն հայ եկեղեցու ուղղափառության, այլ նաև մեր ժողովրդի ազգային ինքնությունության պահպանման»²⁵:

Այդ դավանաբանական գրվածքներով հայ եկեղեցին 480-ական թվականներից, Հովհան Մանդակունու օրերից, վճռականորեն և մեկ անգամ ընդմիջտ ճշտել է իր դիրքը դավանական հարցերում, դիրք, որից նա երբեք չի շեղվել հետագայում:

Հայ և հույն եկեղեցիների միության հարցը մի անգամ ևս, ավելի ստիպողական և կազմակերպված ձևերով ներկայացնում է Շնորհալու ժամանակ:

Դա անշուշտ ուներ իր պատմական քաղաքական պատճառները:

Սելջուկ թուրքերը, որոնք հաստատվել էին արդեն Փոքր Ասիայում և հիմնել Իկոնիայում-Գոնիայում մասնավոր մի սուլթանություն (1074—1294), Եգիպտոսի մամլուքները մյուս կողմից, Կիլիկիայում հաստատված խաչակիր իշխանները նույնպես թակում էին Բյուզանդական Կայսրության արևելյան դարպասները: Կիլիկիայում ստեղծված հայկական նորակազմ իշխանությունն էլ երբեք հաճելի չէր հույներին ինչպես տեսանք: Վտանգը իրական էր ու լուրջ:

Եվ ահա Շնորհալու ժամանակ Կիո Լեմանվել կայսրը կրոնական-եկեղեցական թափանցիկ քողի տակ, քայքայ քաղաքական նկատառումներով, 1160-ական թվականներին առաջ էր քաշում «մի հօտ և մի հովի» լինելու անհրաժեշտությունը: Կայսեր հետապնդած քաղաքական նպատակն էր մեկ կայսրություն՝ բյուզանդականը, մեկ օրթոդոքս եկեղեցի, և մեկ դավանություն՝ քաղկեդոնականը:

Կայսրը այս ոգով և ամենայն վճռականությամբ պաշտոնապես եկեղեցիների միության հարցը դրեց Գրիգոր Գ Պահլավունու և Շնորհալու առաջ:

Նա այս առթիվ Գրիգոր Գ Պահլավունու և Շնորհալուն գրած իր պաշտոնական մամակում շեշտում էր.

«Պարտ է ամենեցուն՝ որք ի ձեռն աստուածային մկրտութեանն զՔրիստոս զգեցեալ են..... և մերձ են յամբիժ հաւատս... մի հօտ լինիցին ամենայն քրիստոնեայք և ի միոյ հովուապետէ ուսանիցին... և միով գաւազանաւ հաւատոյ՝ հովուին ի միասին..... և մի փարախ ուղղափառ եկեղեցոյ տաւաղեցին»²⁶:

Կ. Պոլսում «աստուածային եկեղեցոյ խաղաղութիւնն» ավելի կարևոր էին համարում, «քան զբողոք հոռմայեցոց տիեզերականութեանն յաղթութիւն»²⁷:

Այստեղ ամեն բան ապված է եկեղեցիների միության թափանցիկ շղարշի տակ, հունական պետական ու զաղափարախոսական գերիշխանությունը փոքր եկեղեցիների և ժողովուրդների վրա հաստատելու վճռականությամբ:

Կայսեր առաջարկած միությունը իր խորքում նպատակ ուներ խաթիվելու Կիլիկիայում նաև նորահաստատ հայ ազգային պետականության հիմքերը և վճառակար էր մեր եկեղեցու ինքնությունության և դարավոր գոյության, որոնց ջերմ պաշտպանն էր Շնորհալին:

Այս իմաստով պատմական ու նաև այժմեական մեծ նշանակություն ունեն եկեղեցական միության հարցում Շնորհալու գրած 7—8 թղթերն ու այլ գրվածքները, որոնցում հստակորեն նա ճշտել է իր դիրքը և սահմանել իր սկզբունքները միության հարցում հանուն հայ եկեղեցու: Շնորհալու այդ դիրքը և սկզբունքները անփոփոխ պահվել են մինչև այսօր: Եվ երբ հայ եկեղեցու առաջ հետագայում դրվել է եկեղեցիների միության հարցը, մեր հայրապետներն ու վարդապետները առաջնորդվել են Շնորհալու ոգով:

Շնորհալու ժամանակ, 1165 թվականին,

²⁵ Մանուկ Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944, էջ 80:

²⁶ Ն. Շնորհալի, Ընդհանրական, էջ 145:

²⁷ Անդ, էջ 210:

ստի՞թը ներկայացավ ուղղակի բանակցությունների մեջ մտնելու հույների հետ: 1164 թվականին վեճ ծագեց Ռուբինյան Թորոս և Լամբրոնի տեր հունասեր Օշին իշխանի միջև: Ծնորհալին հաշտարարի դեր կատարեց և ամրապնդեց կիլիկյան հայ պետականության հիմքերը և կենտրոնախույս հայ իշխաններին համախմբեց ազգային կենտրոնական իշխանության դրոշի ներքո:

Դեպի Հոռմկլա իր ճանապարհին Ծնորհալին այցելեց Մամեսոիա, ուր հանդիպեց քաղաքի կառավարիչ Ալեքս իշխանին, որը դատարարակվել էր և տոգորվել իր աներ Կիո Հմմանվել կայսեր քաղաքական դավաճանքով:

Հանդիպման և խոսակցության ժամանակ Ալեքսը կայսեր կողմից Ծնորհալուն է ներկայացնում նախապես կազմված գրավոր մի հարցարան, ուր կալին դավաճական ու ծիսական ծանր մեղադրանքներ հայ եկեղեցու հասցեին:

Ծնորհալին հետևողականորեն և հավատարիմ Հայոց Հայրապետների ավանդությանը, համարձակորեն պաշտպանում է հայ եկեղեցու դավաճական դիրքը և ծիսական-պաշտամունքային կարգ ու սարքը և չի զիջում ոչ մի հարցում:

Ալեքս իշխանի խնդրանքի վրա Ծնորհալին գրի է առնում իր առաջին թուղթը, որը կոչվում է «Գիր խոստովանության հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ»²⁸, ուր նա ներկայացնում է հանգամանորեն և վճռական կերպով հայ եկեղեցու դավանությունը Աստվածաշնչի, առաքելական, եկեղեցական ավանդության, երեք տիեզերական ժողովների և եկեղեցու ուղղափառ հայրերի քրիստոսաբանական գրվածքների հիման վրա:

Այնուհետև հույների երեսին է տալիս, որ «Բրիստոսի եկեղեցու տիեզերական խաղաղությունը» վրդովվել է կրոնական նեղմրտության, նախանձի և հեռի—զեռնացեալ անբարտառանություն» և «բռնության» պատճառով, որոնց հետևանքով էլ «մինչև ցայժմ» հայհոլվում է «երկուցունց կողմանց սուրբ հաւատոյ» կարգը²⁹:

Հորդորելով հույներին, որ խոնարհության օրինակ վերցնեն Բրիստոսից, Ծնորհալին հստակորեն նշում է, որ եկեղեցիների միությունը գլուխ չի կարող զալ «ո՛չ թագաւորական ահարկու զօրութեամբ, այլ՝ քաղցրագոյն խոնարհութեամբ»³⁰, որովհետև, գրում է, «եթո՞ն հարիւր ամ աւելի եղելոյ ժամա-

նակաց բաժանման ի միմեանց անդամոցս Բրիստոսի», տարիներ, որոնց ընթացքում անել, խորացել է «աւելւոյթան ախտը» և նրանից ծնվող «թշնամությունն ու հայհոլանքը» դարձել են հիվանդություն և «երկրորդ քնութիւն հնացեալ սովորութեամբքն», ծանր մի վիճակ, որը «կարոտ է բազում հոգևոր բժշկական իւղոց օծմանց»³¹:

Հիանալի է Ծնորհալու համարձակությունը: Անցնող 700 տարիների ընթացքում, ասում է հույներին, վիրավորեցիք մեր ազգային արժանապատվությունը, արհամարհեցիք մեր հավատքն ու ավանդությունները, որոնց հետևանքները եղան հայերի համար «աւերումն եկեղեցեաց և սեղանոյ Աստուծոյ կործանումն և նշանաց Բրիստոսի խորտակումն և բազում նեղութիւնք պաշտօնեից և պաշտէս զրպարտութիւնք, որպէս և ո՛չ ի մէջ թշնամեաց Բրիստոսի՝ յորս մերձ ենք, զի այսպիսի գործ՝ ո՛չ միայն և զբաժանեալսն ո՛չ միաւորէ, այլ զմիաւորեալսն պառակտէ միմեանց»³²:

Ի՞նչ է հարկավոր ասելության և բռնության բյուզանդական այդ ախտը բուժելու համար. սեր, խաղաղություն, հեզություն, հանդուրժողություն և այդ ոգով քննություն՝ վիճելի հարցերի, «ո՛չ հակառակութեամբ և անօգուտ բանակոտութեամբ, որպէս մինչև ցայժմ, յորոց ոչինչ օգտեցաւ եկեղեցին»: Նստենք բանակցությունների սեղանի շուրջ, ասում է Ծնորհալին, «եթէ տնօրինեսցէ Աստուած խօսիլ մեզ առ միմեանս, մի՛ եղիցի որպէս տեառն առ ծառայս և ծառայից առ տեարս... այլ հաւասար ընդ հաւասարի»³³:

Բանակցությունների ժամանակ մեջտեղ դնենք Աստվածաշունչը, առաքելական ու եկեղեցական ավանդությունները, ս. Հայոց գրվածքները և ինչ դուրս է աստվածադիր այդ կանոններից, «եթէ ի դաւանութիւն հաւատոյ և եթէ յաւանդութիւնս եկեղեցւոյ» վերացնենք մեջտեղից, հրաժարվենք այդ բոլորից և միմյանց չմեղադրենք և պակասը, թերին լրացնենք «միաբանական սիրով», որով և հասկանալի կլինի՝ եկեղեցիների միության այս շարժումը «աստուածային» է թէ մարդկային³⁴:

Ծնորհալու «Հաւատոյ» այս առաջին գիրը մեծ հետաքրքրություն է առաջացնում Կ. Պոլսի արքունիքում և հունաց պատրիարքարանում:

«Ամենայն դասք եկեղեցականացն և ամե-

²⁸ Անդ, էջ 117, 148:

²⁹ Անդ, էջ 158:

³⁰ Անդ, էջ 154:

³¹ Անդ:

³² Անդ, էջ 155:

³³ Անդ, էջ 159:

³⁴ Անդ:

նայն թագաւորազարմբ մեծի պալատանն, ...յայտնույս, յայնկոյս ընթանային առ միմեանս անելով, տեսէք գկաթողիկոսին հայոց խոհական ճարտարութեանն հանճար նայեցարուք ընդ շաւիղս ուղիղ խոստովանութեանն ընդ որ գնայ երանելին բովանդակ գարմին. փառք Աստուծոյ որ տեսանեմք առաջնորդ եկեղեցւոյ այսպիսի ի նուագեալս ժամանակ»³⁵:

Այս թղթի հիման վրա կայսրը Ծնորհալուն հրավիրում է Կ. Պոլիս՝ միության հարցը վերջնականորեն լուծելու և վճռելու համար: Ծնորհալին մերժում է կայսերական հրավերը եղբոր հիվանդության, ապա մահվան և ժամանակի խառնակության պատճառով և կայսրին հրավիրում է Հռոմկա:

Այնուհետև բանակցությունները շարունակվում են երկուստեք թղթակցություններով և Հռոմկայում երկու եկեղեցիների ներկայացուցիչների վիճաբանություններով:

Այս առթիվ Ծնորհալին գրում է կայսեր խնդրանքով իր երկրորդ նշանավոր հավատ թուղթը՝ «Սահմանք հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ», և ապա՝ երրորդ՝ «Յաղագս աւանդութեանց եկեղեցւոյ»³⁶ թուղթը, ըստ Օրմանյանի «երկրորդելով «Գիր խոստովանութեան»-ի մեջ իր կանոնական առաջին թղթի գրածը»: Երկրորդ թուղթը իր ամբողջության մեջ տարբերություն չունի առաջինից:

Այս առթիվ Օրմանյան սրբազանը անում է հետևյալ ճշգրիտ եզրակացությունը.

«Առաջին գիրը պարզ եպիսկոպոսի մը հեղինակությունն ուներ, Մանվել պետք կգզար կաթողիկոսին ստորագրությամբ հաստատված հիմնագիր մը ունենալ..., Ներսէս կաթարաւորվեր տալ և իբրև եպիսկոպոս գրածը իբրև կաթողիկոս վավերացնել»³⁷:

Հավատո սույն երկրորդ թղթում Ծնորհալին ամփոփում էր հայ եկեղեցու ծիսակատարության կամ ավանդության վերաբերյալ բոլոր կետերը՝ պաշտպանելով անապակ բաժակով ու բաղարջ հացով պատարագելը, ծնունդն ու մկրտությունը հունվարի 6-ին միասին կատարելը, «Մուրք Աստուած»-ը «Որ խաչեցարով» երգելը և այլն:

«Էին և այլես յոյվագոյն պատճառք յաղագս արդարացուցանելոյ զմերս աւանդութիւն»,—գրում է Ծնորհալին և ասում, որ հայերը ոչ թե «ինքնահանութեամբ» բաժանվեցին այլ ազգերից այսպես տոնելով, «այլ

այլք զմերս ունելով յառաջագոյն, փոխեցին որպէս կամեցան, զոր այժմ ունին»³⁸:

Ինչպես դավանական հարցերում, այնպես էլ մեր եկեղեցու ծիսական կարգն ու ավանդությունները պահելու հարցում «Ծնորհալին բարձրաբարբառ քարոզիչն է հայ եկեղեցվո ներողամիտ և լայնախոհ տեսութեան, որ եկեղեցվո միությունը կըմբռնէ հիմնական կետերու համաձայնության և փոխադարձ հոգևոր հաղորդակցության մեջ և կըմերժէ տիրապետության և ստրկաբար նմանողության ամեն պահանջները որոնց վրա հաստատած են հույն և լատին եկեղեցիներ միության անհրաժեշտ պայմանները»³⁹:

Այս բոլորից հետո Ծնորհալու քրիստոսաձավալ ու բարի հոգին վրդովվեց, փշրվեց, երբ իբր պատասխան իր երեք թղթերի, ընդունեց հույների 9 գլուխ առաջարկները, որպես պայման եկեղեցական միության, առաջարկներ, որոնց նպատակն էր դավանական, ծիսական ու վարչական հողի վրա վերացնել հայ եկեղեցու անկախությունն ու ինքնագլխությունը: «Ո՛չ գիտէք, որոյ հոգով էք դուք»,—մտածում էր Ծնորհալին:

Կայսրը, Միքայել պատրիարքը և հույների Սինոդը այսպես էր հասկանում հայ-հույն եկեղեցական միության հարցը:

«Միտքե իսկ անցնելիք բան չէր, որ Ներսէս և հայեր կարենային այդ պայմաններու ներքև միաբանություն կնքել և առաջարկյալ գլուխները ընդունիլ... Ծնորհալի Հայրապետը երբեք իր Զնորհալի կերպերը ձեռքն չըթողլով» վերջին անգամ լինելով պատասխանում է հույներին, թե ինքը «առանց ազգային ժողովի և արևելյան եպիսկոպոսներու և վարդապետներու հետ համաձայնության, պատասխան չէր կրնար տալ»⁴⁰, որովհետև, գրում էր նա վերջին անգամ լինելով Կ. Պոլիս, կայսրին և պատրիարքին, թե «առանդութիւնն եկեղեցւոյ մեր զոր ունիմք, ի վկայութենէ Աստուածաշունչ գրոց հաստատեալ է», թե հայ եկեղեցու ուղղափառությունը «ի հարց, անտի իջանէ» և հայ եկեղեցին «ոչ իբր ի մոլորութենէ դառնալով ի նշմարտութիւն» և թե մեր հայրապետական Աթոռը գտնվում է հայրենիքից դուրս, օտարության մեջ, «ի մէջ ալլասեռից, և աշխարհ մեր յանձորինաց ի ստրկութիւն մատնեցաւ, սակայն հիմն հաստատութեան մեր նոքա են (արևելյան վարդապետները) և գլխոյն (իրեն՝ Ծնորհալուն) անհնար է առանց անդամոցն գործոյ իրիք կատարումն առնել»⁴¹:

³⁸ Ն. Ծնորհալի, Ընդհանրական, էջ 186—187:

³⁹ Մ. արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1417:

⁴⁰ Անդ, էջ 1432—1433:

⁴¹ Ն. Ծնորհալի, Ընդհանրական, էջ 219:

³⁵ Անդ, էջ 210:

³⁶ Անդ, էջ 163:

³⁷ Մ. արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1416:

Այսպես ջուրն ընկավ եկեղեցական միության հարցը: Օրմանյան սրբազանը, իրեն հատուկ օրմանյանական ընդգրկումով և ծավալուն խորաթափանցությամբ ու թափով, քննության առնելով Շնորհալու օրով եկեղեցական միության ի նպաստ թափված ջանքերը, եզրակացնում է. Շնորհալին «սրտի կակիծով կնկատեր քրիստոնեության անջատումները և անոր գործնական վնասները կտեսներ իր աչքին առջև Հոռմկլայի դիտանոցեն, որուն ստորոտը հույներ և լատին և հայեր անհաշտ կերպով իրարու դեմ կմրցեին և իրարու վնասելու և իրար կործանելու կաշխատեին: Ներսես, վեհ ու բարձր զգացումներով վառված սիրտ մը քրիստոնեական միավորությունը իբր միայն պայման կնկատեր այդ չարիքին...

Ներսես չէր ընդուներ եկեղեցի մը՝ տեր, որ հրամայե, եկեղեցի մը ծառա, որ հնազանդի, եկեղեցի մը որ ինքզինքը ուղղության կանոն կարծե և եկեղեցի մը, որ մյուսը ընդօրինակելու պարտավորվի...: Ներսեսի տեսությամբ պետք չէր որ եկեղեցիներեն ոչ մին քրիստոնեությունը իբր իր սեփական ստացությունը ըմբռներ և ոչ ալ իր դրությունը իբր ամենուն պարտավորիչ առաջարկեր, այլ ճշմարտությունը պիտի հաստատվեր մասերու միավորության մեջ:

Այս դրությունը իսկապես և տիրապես հայադավան եկեղեցվո սկզբունքն է, որուն ո՛չ հունադավանը կմոտենա և ո՛չ ալ հռոմեադավանը կհավանի. բայց Ներսես իր բարեմտության մեջ կկարծեր թե հնարավոր է գանոնք համոզել...

Ներսեսի զգացած միութենական ձգտումը, ճշմարիտ քրիստոնեի անկախ զգացումն էր, գուտ հայադավանություն էր, և չենք գիտեր թե ինչպես անոր մեջ ոմանք հունադավանություն տեսան և ոմանք ալ՝ հռոմեադավանություն գտան... Ներսես անկեղծ և ճշմարիտ և բոլորամյակ փափաքող մըն էր, որ Քրիստոսի եկեղեցին պատակտող բաժանումը վերացվեր և իրարու դեմ մրցող չորս ճյուղերը Հայն ու Ասորին, Հույն ու Լատինը դադարեին իրարու դեմ պայքարել... և իրարու համաձայնեին էական և դավանական կետերու մեջ, մտքի և ուղղության համաձայնությամբ, բանաձևերն ու բացատրությունները ազատ թողլով յուրաքանչյուրին, բայց իրար հանդես միշտ սեր ունենան:

Շնորհալին իր միութենական ձգտումներուն մեջ, քրիստոնեական և ավետարանական սկզբունքներուն հետ՝ ազգասիրական և քաղաքագիտական զգացումներ ալ ուներ և իր տառապյալ և վարատական հայ ազգին համար իսկական օգնություն և գործություն մը կփնտրեր, քրիստոնյաներու համե-

րաշխ միության մեջ, աշխարհիս մեջ խաղաղություն, բարօրություն և ապահովություն կփափաքեր հայքայթել իր վշտակի ռոտին:

Մենք չպիտի վարանինք հռչակել Շնորհալին՝ իբր հայ եկեղեցվո անկեղծ ակտյան և հայադավան դրության ճշմարիտ ներկայացուցիչ, որ ավելի ճշդությամբ գիտցած է գծել և ճշտել մեր ազգային եկեղեցվուն ուղղությունը»⁴²:

Ամենայն ինչ ասվել է այստեղ հրաշալիորեն Շնորհալու միութենական ձգտումների և ջանքերի տրամաբանական, ճիշտ ու հայեցի մեկնաբանությամբ: Շնորհալու գծած ազգային այդ ուղղությունից հետագայում երբեք չի շեղվել հայ եկեղեցին:

Ի՞նչ է այսօր Շնորհալու պատգամը, դասը մեզ, իր մահվան 800-ամյակի առիթով:

Շնորհալու օրով հայ և մյուս եկեղեցիների միջև գոյություն ուներ միջեկեղեցական հարաբերությունների փշոտ, ցավալի պատմության 700 տարիներ, իսկ այսօր՝ 1500 տարիների տխուր պատմություն ունի այդ հարաբերությունը:

Հայց ժամանակները փոխվել են. փոխվում են նաև շատ մտայնություններ: Կյանքը, հասարակությունը մշտական շարժման ու փոփոխման օրենքով է ընթանում:

Ժամանակաշրջանը, ուր ապրում ենք, էկոմենիկ շարժման դարն է:

Հայ եկեղեցին, Մայր Աթոռի գլխավորությամբ, անդամ է եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդին և ակտիվորեն մասնակցում է միջեկեղեցական հարաբերությունների համաժողովներին:

Այս առթիվ երախտագիտությամբ պետք է արձանագրել Հայոց Հայրապետի, մեր օրերի Վազգեն Ա Շնորհալու՝ եկեղեցիների միության մասին գրած 1965 թվականի հունիսի 4 սրբատառ կոնդակի հետևյալ մրոքերը, կոնդակ, որը գրվել է Ներսես Շնորհալու եկեղեցիների միության սկզբունքներով և օրմանյանական թափով և համոզմունքով...:

«Եկեղեցին, իբրև աստվածային նախախնամության գործ, անշուշտ մեկ է և տիեզերական, սակայն այդ աստվածային տնօրինության իրագործումը երկրի վրա զգեցած է և կզգենու արտաքին տարբեր տարազներ, համաձայն ժողովուրդներու հոգեկան դիմագծության և Աստուծո խոսքը ընկալելու և ապրելու կերպին, և համաձայն պատմական իրադրությանց ու ավանդություններուն, որոնց մեջ ծնած ու աճած են եկեղեցիները:

⁴² Մ. արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1413, 1414, 1442, 1443:

Այս երկու հազար տարիներու ընթացքին, քրիստոնեությունը, եկեղեցիները հաճախ կործարված են արտաքին ալեկոծումներու և ներքին հակամարտություններու և պառակտումներու, և երբեմն նույնիսկ թշնամական փոխադարձ գործողություններու, սակայն, Աստուծո ողորմությամբ, անոնք կարողացած են հասնիլ խաղաղության մասին, շարունակելով իրենց պրբազան առաքելությունը, ամեն մեկը իրեն սահմանված հոտին մեջ:

Մեր օրերուն, փա՛ռք Ամենակալին, այլևս չկան ոչքարեկամական դրսևորումներ եկեղեցիներու միջև: Այլևս ոչ ոք չի մտածեր հին վեճերու և հակառակություններու մասին: Այսօր բոլոր եկեղեցիները, բոլոր քրիստոնյաները կխոսին փոխադարձ հաճության մասին, գործակցության մասին, միության մասին:

Հայաստանյայց առաքելական ս. եկեղեցին, դավանաբանական հարցերու նկատմամբ իր մտածելակերպով ու բանաձևումներով թեև կմնա անշեղ ու հաստատ իր ավանդական ուղղափառ դիրքերուն վրա, սակայն, ինչպես անցյալի մեջ, այսօր ալ կառաջնորդի «**Միություն ի կարևորս և ազատություն յերկրայականս**» հին ու քարերար սկզբունքով: Ուրեմն հույժ ցանկալի է, որ քույր եկեղեցիներու հետ մենք շարունակենք պահպանել ու մշակել իրավ քրիստոնեական եղբայրական կապեր, մեր մայր եկեղեցվո և մեր լուսաբնակ հայրապետներու ոգիով, եկեղեցիներու միջև միությունը տեսնելով ի Քրիստոս սիրո մեջ, փոխադարձ ճանաչման ու գնահատման մեջ, սերտ գործակցության մեջ:

Դավանաբանական, քրիստոսաբանական կամ այլ խնդիրներ այլևս արգելք չեն և ոչ ալ պայման՝ եկեղեցիներու սիրալիր հարաբերությանց ու եղբայրական գործակցությանց: Դավանաբանական դիրքերու վերաբնդության ու միակերպումի ճանապարհով միութենական փորձերը տակալին կանխահաս են: Այսօր ման փորձեր կրնան դուր բանալ նոր վեճերու, նոր անհասկացողություններու և իրարամերձ դրսևորումներու: Հիշենք, որ անցյալի մեջ հաճախ, միության մասին մարդոց տեսակետներն են եղած քրիստոնեական ճշմարիտ սիրո և միության ոգին խափանողը:

Վերաբնեղ ու փոփոխել տաճարակ մը և ավելի դարերու հոլովությունով հաստատված կանոններ ու դավանաբանական բանաձևեր, նվիրագործված ավանդություններ ու ծիսական կերպեր, վստահորեն շփոթություն և դժգոհություն պիտի հառաջացնեն հավատացյալ ժողովուրդի գիտակցության մեջ, և

տկարացում սիրո և հավատարմության՝ դեպի մայր եկեղեցին, և հետևաբար քրիստոնեական հավատքի տկարացում ժողովուրդի հոգեբանության մեջ, ի մասնավորի ազգային եկեղեցիներու պարագային:

Մեր եկեղեցվո ծագման, կազմավորման ու զարգացման պատմության ու ավանդություններուն և մեր ժողովուրդին հատուկ կրոնական ապրումներու դրսևորման կերպերուն մեջ մենք կգտնենք մեր ազգային եկեղեցիին քրիստոնեական հարազատությունը և վավերականությունը:

Ազգի մը բազմադարյան կյանքի փորձով մարմին առած ու կյանքի ձև ստացած ավանդությունները, հոգեբանությունը և աստվածաբանական մտածելակերպը շատ ավելի գորավոր են ու վավերական, քան տեսական մեկնությունները, ինչքան ալ տրամաբանական թվին անոնք վերացական մտածումի առջև:

Հայ եկեղեցին չի կրնար անտեսել նաև իր գոյության ու իր առաքելության ազգային նկարագիրը: Մանավանդ ի սփյուռս աշխարհի ցրված հայ ժողովուրդի համար, հայ եկեղեցին իր ինքնուրույն դավանաբանությամբ, ավանդություններով, իր ազգային լեզվով ու ծեսերով, իր անկախ ու ժողովրդապետական կազմակերպությամբ, ազգապահպանման հզոր ազդակ և ինքնապաշտպանության ամուր վահան կհանդիսանա այսօր, երբ մեր ժողովուրդի ավելի քան կեսը և մեր նվիրապետական պատմական Աթոռներու չորսեն երեքը կգտնվին մայր հայրենիքի սահմաններեն դուրս:

Հետևաբար եկեղեցիներու միությունը Մենք կըղձանք իրականացած տեսնել հավատալով, թե Քրիստոսով և ս. Ավետարանով մեկ է եկեղեցին, և թե պատմական ազգային եկեղեցիներու գոյությունը, այնպես ինչպես անոնք կան այսօր, չի հակասեր և չի ժխտեր Քրիստոսով մեկությունը ընդհանրական եկեղեցիին:

Մեր օրերուն, եկեղեցիներու միության գաղափարը և առաջադրանքը պետք է բանաձևել իբրև միություն մը Քրիստոսի սիրուն մեջ, եղբայրական հարաբերությանց մշակումով ու սերտ գործակցությամբ, փոխադարձ հանդուրժողության, հարգանքի ու հավասարության պայմաններու մեջ, ամեն եկեղեցի պահելով իր դավանաբանական մտածելակերպը, իր ավանդությունները և իր ինքնագլուխ անկախ ղեկավարությունը:

Եկեղեցիներու միության գաղափարը, մեր դարաշրջանին համար, օգտակար ձևով և բավարար չափով իրագործված է Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդի շարժման հիմնական սկզբունքներով, որոնք բա-

նաձևվեցան 1961-ին, Դեհլիի համագումարում: Ամենքս հոգեպես մխիթարված ըլլալու ենք, եթե աշխարհի բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիները, առանց խտրության, անկեղծորեն միանան և հավասար հեղինակությամբ եղբայրաբար գործակցին, մեր օրերում՝ քրիստոնյա եկեղեցիները և համայն մարդկությունը հուզող կենսական հարցերու լուծման ճանապարհին: Եթե մեր սերունդը այդ իրականացնե, արդեն պատմական մեծ հաջողություն մը արձանագրած պիտի ըլլա Քրիստոսի մի և ընդհանրական ս. եկեղեցին:

...Բոլոր պատմական եկեղեցիներու իմացության, ներշնչումի և ապրումի բյուրեղացած, առարկայացած այդ արտահայտությունները կկազմեն այն համաքրիստոնեական, տիեզերական գանձարանը, որ իր ամբողջությամբ միայն, իր այլազանությամբ ու բազմերանգությամբ, նույնիսկ երբեմն իր հակասություններով, կարտահայտե լիությամբ տիեզերքը Աստուծո խոսքին և կճանազայթե փառքը Քրիստոսին, մտածումի տարբեր ձևերով, զգացումի տարբեր երանգներով, տարբեր լեզուներով, տարբեր դաշնավորումներով:

Պատմականորեն զարգացած ամեն քրիստոնեական եկեղեցի իր սուրբերով, իր դա-

վանությամբ, իր ավանդություններով, իր գրականությամբ և իր արվեստով, ուրույն և անկրկնելի ապրող հուշարձան մըն է, կենդանի խոսք մըն է, վավերական վկայություն մըն է՝ «վասն մեծի փառացն Աստուծոյ»:

Պետք է սրբությամբ պահել, պահպանել զանոնք ամբողջ, անխառն ու անալլալ, առանց հովտ մը իսկ ավելցնելու կամ պակասեցնելու: Պետք չէ աղքատացնել, պետք չէ տկարացնել, պետք չէ գունազերծել Քրիստոսի եկեղեցին:

Ինչքան իրավ ավետարանական հոգի կա, ինչքան մարդկային ճշմարտություն և ինչքան ողջմտություն՝ մեր երանաշնորհ Խրիստոսի Հայրիկի բոլորիս ծանոթ այն պարզ ու վճիտ պատկերին մեջ, որով քրիստոնեական եկեղեցիները կմանցնեն մեծ ծաղկեփունջի մը, ուր ամեն մեկ ծաղիկ իր ուրույն գույնը ունի, իր ուրույն երանգը և իր ուրույն բույրը, բոլորը մեկտեղված Քրիստոսի սիրո կապով:

Այսօր, եթե կա բան մը, որ մենք՝ քրիստոնյաներս և աշխարհի եկեղեցիները պետք է իրոք փնտրենք՝ այդ Քրիստոսի սերն է»⁴³:
(Ծարումակելի)

⁴³ Վազգեն Ա. Հայրապետ Հայոց, գիրք երկրորդ, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, 1968, էջ 34—38:

